

Od Paula Eisnera k Pavlovi Eisnerovi

(Zamyšlení nad korespondencí P.Eisnera O.Fischerovi.)

Budeme-li vycházet ve svých poznámkách k tomuto tématu většinou, i když ne výlučně, z dochované korespondence Pavla Eisnera Otokara Fischerovi (korespondence Fischerova se nedochovala, příjemce ji prý na přání Fischerovo zničil), je to proto, že se můžeme opřít o autentické svědectví Eisnerovo - jde o 39 listů P.Eisnera, často dost obsažných, z let 1916-1938, tedy právě z toho období, kdy se proces české asimilace Eisnera uskutečňoval.

Na začátku je třeba říci, že v rodině P.Eisnera se mluvilo jak česky, tak německy, jak bylo běžné v pražských židovských rodinách na rozhraní století. Eisner se narodil 16.1.1889 v Praze; obvykle se udává, že Eisner pochází z české židovské rodiny (otec byl zaměstnán jako obchodní jednatel), kde se přes německé jazykové tradice udržovalo české povědomí. Nemůžeme přesně říci, co všechno takové povšechné vyjádření znamenalo. (Víme např., že Otokar Fischer měl otce vyjadřujícího se písemně i slovně česky, u matky tomu bylo opačně; stejně tomu bylo v rodině Františka Langra apod.). V případě P.Eisnera lze vyslovit domněnku, že šlo o podobný případ, neboť Eisner vystudoval roku 1906 českou reálku, v roce 1910 složil doplňovací zkoušky na českém gymnáziu, ale v letech 1911-1916 studoval germanistiku, romanistiku a slavistiku (doktorát 1918) na německé univerzitě v Praze.

Co přimělo k tomuto kroku mladého muže, jehož otec se už rozhodl pro českou asimilaci, jak o tom sám hovořil v dopise z 23.8.1934): "...Otec...byl podvědomě vazalem české hroudy, jen proto ne sedlák, protože právě žid. Do Prahy se dostal na své neštěstí, v ní žil jako věčný buřič proti městu a jeho li-

dem, a i jejich duši. Jeho krev se nemohla vyžít, jak chtěla: nejen subjektivním osudem, ale i tím židovstvím; neboť i venkovský žid jeho dob byl ghetto, ten občasný hevor se šafářem, pacholkem, děvečkou na tom nic neměnil."

Eisner, vycvchaný českou střední školou, se rozhoduje pro studium na německé univerzitě v době, kdy česká vysoká škola má už své nepochybné postavení v české společnosti i ve vědeckém životě. Byl přesvědčen, a asi oprávněně, o svém mimořádném jazykovém nadání (je známo, že Eisner nakonec dokázal překládat z 13 jazyků), a lze tedy přijmout jeho pozdější zdůvodnění tohoto rozhodnutí tím, že chtěl propagovat českou a slovanskou literaturu v německé kulturní oblasti, a proto musel především ovládnout němčinu. Nasvědčují tomu i jeho první dopisy Fischerovi (1916-1922), kdy se pokoušel prosadit především jako překladatel do němčiny. Nejprve to byla Tschechische Anthologie, vydaná v Lipsku, 1917 (Vrchlický, Sova, Březina); při pronikání jeho překladů do Německa mu pomáhal právě Fischer. Zprvu se Eisnerovi zdálo, že němečtí nakladatelé budou mít zájem o širší a komplexnější pohled na českou kulturu (Mnichov, Lipsko, Vídeň). Snažil se proto kromě pražských německých spisovatelů navázat kontakty s významnými básníky a autory v Německu a Rakousku, jako byli Hofmannsthal, Pannwitz, aj., spoléhal i na možnost reciprocity překladatelských zájmů. Z velkolepých plánů se uskutečnil jen zlomek - Slowakische Volkslieder, Vídeň, 1920; Slowakische Anthologie, Lipsko, 1920; Volkslieder der Slawen, Lipsko, 1926; F.X. Šalda: Sieben Gedichte, Praha, 1927; Die Tschechen. Eine Anthologie aus fünf Jahrhunderten, Mnichov, 1928; O. Březina: Neue Gedichte. Mnichov, 1928; J. Durych: Friedland, Mnichov, 1933. Tato poslední kniha měla opravdový úspěch; pozitivní posudek na ni napsal sám Th. Mann. Durychovým Blouděním však končí Eisnerovy překlady do němčiny, vydané mimo ČSR; další publikoval časopisecky i knižně

už jen v Praze.

Pro první období - zhruba dvacátá léta - je pro Eisnera typické kolísání mezi překlady do češtiny a do němčiny. Je to období jeho nejvypjatější pracovní činnosti. Kromě zaměstnání v České obchodní a živnostenské komoře má poloviční pracovní úvazek v Prager Presse; kolize dvojího zaměstnání s tvůrčími zájmy v něm vyvolává často pocity jakéhosi vnitřního rozdvojení: "...trvale posedlý jsem problémem odpovědnosti ve smyslu Franze Kafky (to je obr, deset Nobelových cen na tu hlavu a z českých lidí nikdo ani nekláp.) Zaměstnává mne zoufalá a nezhojitelná zasviněnost erotiky sentimentem. Nesbližitelnost mezi lidmi - problém *Seul et seul*. Jistý vid dvojnictví. Fenomén Propasti. (Co jiným rozmar jen, je tobě propast.) Některé námuty snové. To vše v obrazech výpravné prózy. Rád bych napsal román o vztazích mezi otcem a dcerou, a to hned dvakrát: román kuplířského otcovství, jež je mstou muže na mužích a román otcovství tragického..." (dopis nedatován).

Eisner se velmi často zabýval překladatelstvím i teoreticky, byl vzdělaným lingvistou a sledoval pozorně vše, o čem se v odborných kruzích diskutovalo (půtky mezi školou Hallerovou a mladšími lingvisty). Měl pochopitelně i otiřádnost tvůrčího umělce, odmítal názor Karl Krause, že překlad je jen nutným zlem. (Dopis nedatován)... "Překládati je pekelná slast a umění tragické - tragické proto, poněvadž odsouzeno předem ke ztroskotání před posledními cíli. Cítím stále jasněji, že "věrnost" překladu nemůže býti ve věrném přenesení slovní kostry podle smyslu." Dále v dopise vyzývá Fischera, aby o tomto problému napsal, a jako důkaz správnosti svého tvrzení uvádí překlad Baudelaireových veršů od Stephana George. "Zde je cesta: inspirovati se originálem, ale všechno na něm úplně přetavit, stočit krystalizační osy v nové

4.

morfologické formace. A to jsem dosud nedělal z posvátné úcty ke stvořenému, k cizímu dílu."

Již 3.7.1928 se ohražil proti Fischerově kritice, který charakterizoval Fuchse jako básníka a Eisnera jen jako překladatele, když hovořil o jejich převodech slovanské poezie do němčiny. Vždyť i Eisner psal své překlady jako básník, ne jako filolog, a nechápal je jen jako prostředek k poznání cizí kultury. Při vroucím přátelském, i když učenickým vztahu P.Eisnera k osobnosti a dílu O.Fischera je třeba uvážit, co se léty na tomto Eisnerově přesvědčení změnilo díky tomu, že se jeho zájem přesunul od překladů z češtiny do němčiny k překladům z němčiny do češtiny, do jazyka malého národa, který měl od dob národního obrození nejen přirozený zájem na poznání překládaného díla v původním jeho záměru, obsahu i formě, a o navázání vnitřního kontaktu s pokročilejší cizí kulturou, ale kterému šlo vždy i o vlastní integraci do kulturního prostředí evropského.

Pro pochopení Eisnerova stanoviska k problému židovské asimilace, ať už směrem k německu, či k češtině je důležitá jeho přednáška Závislost české a německé kultury z roku 1929 (z cyklu Válka Čechů s Němci? v Masarykově lidovému ústavu). Eisner vychází z historicky zažitých zkušeností několikastoletého soužití Čechů s Němci v jednom státním útvaru, byť mnohokrát měnícího svou konkrétní podobu, kdy v každodenním životě i v literatuře a umění docházelo k vzájemnému ovlivňování a oplodňování dvou kulturně-psychologických typů. Eisner se domníval, že v současné době (rok 1929!) dochází nejen k určité symbióze, ale dokonce k pomalé přirozené asimilaci českých Němců do českého prostředí.

Není dnes možné posoudit, do jaké míry bylo toto Eisnerovo přesvědčení založeno na reálném posuzování tehdejší politické,

hospodářské a kulturní situace mladého československého státu a do jaké míry byl ovlivněn situací asimilace českých židů. Zcela zvláštní kapitolou, k níž se ještě vrátíme, je problém pražských židů, o nichž Eisner ve zmíněné přednášce říká: "Zcela zvláštní a po mém soudu skutečně nedozírný význam má intimní poznání české kultury, českého ducha, české duše pro pražské německé židy, kteří, jak víme, tvoří nadmíru činnou a účinnou složku německé kultury v republice, především v oblasti umění. Kdekoli jinde v Evropě padly na počátku 19. stol. brány ghetta, otevřel se židům oceán velkého národního tělesa, do něhož se dychtivě vrhli, toužíce v hojivé lázni scelit duševní rány staleté.

Co však stalo se v Praze? Jsouce svým obcovacím jazykem odkázáni na Němce, nenašli oceán, ale rybník opadávající menšíny, rybník stále umělejší a nepřirozenější, v jehož obsahu zaujímali stále více místa, tak jak hladina rybníka klesala s pokračujícím počesťováním hlavního města. Ale složení samo té sociální tekutiny bylo krajně nepřirozené. Pražští němečtí židé zapustili tak kořeny v půdě, jež neměla lidových živin a měla jen a jen svrchní, povrchové vrstvy; nebylo tu dělnictva, nebylo tu řemeslnictva, nebylo tu lidu vůbec a nic z toho, z čeho jinde skutečný národní život roste.

Co to znamená? Že pražský žid vyšel z ghetta jen fyzicky, nikoli niterně, či přesněji, že úzké ghetto židovského města zaměnil za poněkud širší, ale stejně nepřirozený a sociologicky nezdravý život na národnostním ostrůvku, jeho sociologické složení je výsměchem vši duchovní geologii. Proto pražský německý žid je stále ještě vnitřně neosvobozen, proto tak náruživě rád prchá do ciziny. Hojné obcování s češtvím, především kulturním, konalo by zde divy, vyhojilo a spasilo by nahlovanou a problematicky

rozpolcenou duší pražského německého židovství. Chraň Bůh, abych radil ku počestění tam, kde žid je si vědom svého nálectví, své vnitřní přimálenosti k velkému světu německé kultury." Důkazem zde byl Franz Kafka: "...zjev bezpříkladný v celé německé, ba, říkám to v plném dosahu slova -- bezpříkladný ve světové literatuře, mučeník svědomí, poutník k mravnímu Absolutnu, příliš dobrý, příliš velký, příliš dokonalý, aby mohl dnes již být znám čtoucí a kritické luze, ale ne natolik špatný, aby směl být neznám českému vzdělanci: vždyť na každé z bezpříkladných Kafkových stránek hmatáš přímo, že se to mohlo zrodit jen a jen v Praze, ať není nikde jmenovaná ani slovem. Znáte mučeníka svědomí Franze Kafku?" Eisner ho znal odedávna, ale od roku 1927 k němu Kafka promlouval se zvláštní naléhavostí. Tak např. v dopise z prosince 1928 nabádá Eisner O.Fischera k četbě jeho spisů, především Procesu, Zámku a Proměny. Byla to doba, kdy Kafku začal intenzivně překládat a v souvislosti s překladem Zámku je možno připomenout jeho slova: "Je to pro me práce nebezpečná, opíat!"

Na rozhraní 20. a 30.let je nutno si povšimnout jistého zakolísání; na jedné straně si Eisner uvědomuje své židovství jako břímě, dokonce i nevýhodu, která mu nedovoluje se oddat pocitu rovnováhy, pohody, na druhé straně zase varuje O.Fischera před "přílišnou asimilací" (v souvislosti s Fischerovou divadelní hrou Kdo s koho). V dopise z 21.11.1928 mu píše: "Zdá se mi, že po činu a perspektivách Hlasů se zase odcizujete svému hlubšímu já, že na Vás doléhají svody přílišné asimilace. Že to, v čem žijeme, berete jako bernou minci, ne jako divnou fikci, která je strašně, někde v nedohlednu pod námi, pod naší krví. Tou zatracenou, třikrát blahoslavenou krví.

Otokare Fischere, nechť ti, mezi nimiž žítí je nám někdy

požitkem, často odpočínutím, a většinou mdlým hnusem, nechť si dělají dramata po svém vkusu, nechť staví do svého nového salónu nábytek erotiky od Stoupů. Naše krev mluví o stoupách s malým s. My jsme na světě, zdá se, abychom mu byli věčné skandalon, od Ježíše po Einsteina, vítr a síl země, ústa s otázkou, zda dvakrát dvě jsou čtyři, a s odpovědí, že je to pět. Nebo žak nějak, snad tušíte líp, než v chvatu lze říci...

Nevím slova hebrejského, provedl jsem asimilaci do neménších důsledků než Vy, sionismus zavrhuji, a vím dnes přec, že My jsme víc než ONI a že je všechny posledním životem ducha přežijeme, budeme-li chtít... Jsme výš, jsme hloub, jsme Mimo: lze s nimi jít, a dokonce družně a věrně, ale nutno jít přitom svými cestami. A ty jsou docela jiné než jejich. Výš, hloub, Mimo."

V tomto období vrcholí a zároveň končí Eisnerův prožitek židovství jako čehosi sice rozporného, ale ve své podstatě kladného. Eisner zdůrazňuje takové vlastnosti jako energii, životaschopnost, silnou citovou vzrušenost, ale i inklinování k jednoznačným morálním postojům apod. Na počátku 30.let se situace hluboce proměňuje - v Německu se začíná prosazovat fašismus. Eisner vnímá s citlivostí sobě vlastní tyto znepokojivé procesy, ale stále si ještě nedovede představit, že by se mohl zcela odtrhnout od německé kultury. "V poměru židů k německu vidím dnes jednu z nejtragičtějších donquijotiád světových duchovních dějin, něco hrozného, rozrývacího. Věřte mi, že se denně ptám, zda není základním příkladem cti trhnout se vnitřně od toho Pontu, který nikdy nebude eukinos, nikdy jím nebyl. Zdá se mi někdy, že má naprostá maličkost není dost maličká, aby mě zbavovala povinnosti dát zde příklad. Ale zároveň s hrůzou zjišťuji, že ty mnohé nenapsané, nevytvořené věci ve mně jsou psány a tvořeny německy. O podstatě tohoto fenoménu bych se mohl šířit na celé stránky. Stačí snad tolik, ^{že} že se mi zdá, že bych nikdy nevydal ze sebe čes-

kou kořenou věc skutečně jen své machy, faktury, ráže. Konstatuji to denním srovnáváním s takovým Vančurou, Durychem, ale i s Vámi; a konečně i srovnáváním s každým lepším sloupkařem.

Přitom bych tak rád chtěl na ten druhý břeh. Mám téměř denně chvíle, kdy jsem z těch věcí fyzicky nemocen; a nejhorší je, že si to nemohu odepsat od plic - v Prager Presse by to byla zrada na Německvu, všude jinde rovněž / v českých listech to-
 × tiž/ - jiné by to nevzaly, se sionisty nemám. Tak jsem se aspoň těšil z nemilého mi jinak Ludwiga, jenž volil praktickou střední cestu: vzdát se německého občanství, a psát německy dál.

Ovšem - to je jen jeho subjektivní řešení." (29.8.1932)

Bylo zcela logické, že Eisner trpěl malostí českých poměrů, českým antisemitismem, o němž se domníval, že jeho kořeny jsou spíš sociální než nacionální. K Eisnerově téměř úplné asimilaci s českým prostředím přispělo také jeho přátelství s mladou středoškolskou profesorkou Marií Zaplatílkovou, která mu objevila krásy krajiny středních Čech i mluvené české řeči, zatímco jeho žena, pravnučka Richarda Wagnera, pro něho zůstávala ztělesněním vrcholných kulturních tradic německého národa. Na jedné straně prožívá chvíle (rok 1931), kdy německá věta na něho "civí jako nepochopitelná a zle ošklivá obluda", jindy ho rozčiluje "rouhavý český optimismus, troufalost, která si
 × ohřála polévku na světovém požáru..." Je si vědom toho, že pokus uplatnit se v Německu, byť za lepších finančních podmínek, by nic nevyřešil, protože vnitřní touha by ho stejně přivedla zpátky do Čech. Pobuřuje ho vědomí, že je intelektuálně vykořisťován pražskými nakladateli - to bohužel patřilo k naší národní tradici, že čeští spisovatelé a překladatelé byli ve srovnání se svými zahraničními kolegy placeni velmi špatně (za překlad veršů se neplatilo skoro nic, za překlady prózy předeem objedna-

9.

né velmi málo). Eisner měl vždy hodně nabídek, ale za takových podmínek by se doslova "upsal". K tomu přistupoval nevděk překládaných českých autorů, o němž píše O. Fischerovi v dopise z 26.9.1929: "Je mi vůbec víc a víc úzko z této země. Má krásný jazyk a tu a tam krásnou ženu - muži jsou pakáři. Tak či onak téměř všichni. Zbabělá, proradná pakáři. Nočistí."

Vzpomenu-li některých věcí, jdou na mě mráčky. Co jsem udělal jen pro toho Sovu, pro jeho věci dobré i prabídne - a on mě němě nenáviděl, že jsem mu neopatřil Nobelovu cenu, hadrnickým cárem nevzpomněl na člověka, který mu dal tolik nenávratných hodin života, nevzpomněl ani jinak, ani podepsanou knihou. Co jsme udělali pro Březinu - a v létě vypravoval v Lidovkách nějak Icik Lederer, že Březina řekl asi tak: Co můj překladatel, to Žid, a jistě na mě krásně vy-
dělávají, že se tak o mě berou.

To mě dorazilo, neboť tušil jsem to i jinak: I ten největší byl takový zatracený počouchlec..."

A tak ještě v letech 1930-1931 se Eisnerovi stále vrací touha napsat pražský židovský román německy:..."překládat a psát je přec jen dvě věci. Že lze překládat do češtiny tak, aby s velkou mírou laskavé shovívavosti pochválil i Otokar Fischer, ale vědět přitom, že něco skutečně kloudného svého napíše člověk jen německy. Prosím, řekněte mi k tomu něco..."

Co Fischer odpověděl, není známo, víme jen, že Eisnera povzbuzoval k českým překladům, že ho zapojoval do svých týmových projektů. Na druhé straně je nepochybné, že pro Eisnera bylo obtížné vzdát se obdivu k výsostně německé kultuře slova. Pro srovnání a i v zájmu úplnosti složitého obrazu Eisnerova vývoje je třeba připomenout, že se ho ještě 9.12.1930 nemile dotkla Čapkova nadšená apoteóza češtiny: "Čapek ve svém dithyrambu na češtinu je trapný dryáčník. A celkem má pravdu Methesius. Jsou oblasti diferencovanějšího pro-

zaického výrazu, kde čeština selhává krok za krokem, stírá odstíny, smývá vnitřní konturu řeči, výpovědi, atmosféry, frazeologicky je prachudá. Když taková Naše řeč si vezme do práce překlad a nahradí germanismy "kořenými" českými obraty, ukáže se alespoň u 50% případů, že purifikace jazyková ochudila celou knihu co nejpovážlivěji. Čeština by myslím potřebovala důkladnou injekci germanismů a jiných -ismů.

Rilke praví v Aufzeichnungen O podzimních mouchách:...

"und endliche bestarben sie das ganze Zimmer". To sloveso je malý zázrak. Já stejně "směle": "A nakonec pomíraly celý pokoj." Přijde velice jemný český člověk, básník zcela nepochybný, a melioruje: "A nakonec pomíraly po celém pokoji." To jest, že v Čechách se patrně ani necítí, co slovo je, co dovede, jak houby záleží na zvyklosti, na českesti.

Maje přece jen špetku historického citu, shledávám tu chudost češtiny úplně normální a naprosto vysvětlitelnou. Ale dožírám mě velice post festum ta Čapkova chvála knedlíků."

Eisner často používal termínů česká duše - německá duše; i když je nemůžeme prostě ztotožňovat s českou nebo německou kulturní tradicí, mají k ní nepochybně velmi blízko. Nebude na škodu připomenout Eisnerovu charakteristiku židovské mentality z jeho dopisu z 20.6.1933 "... židovskou se mi zdá jistá těžkost krve, topornost, těžkopádnost. Ale ježto zas myslím, že Vás nebudu teprve zasvěcovat do zjevu, jemuž se říká vnitřní krváčení, výron krve dovnitř, Weissbluten nach innen, což je apriori židovské a asi fälscherovské, tedy jsem zas u složitosti Vašeho případu. Singulární, ba exotická pro naše končiny je u Vás povaha reakce: Čech nadává, Žid uteče, nebo se rve jako pomínutý. Pro mne je každá srážka, vnější, vnitřní, všechno jedno, strašným otřesením, tělesným stavem, že bych nejraději šel jako raněné zvíře. Proto se nestačím obdivovati Vašemu Passons!"

Fischerovo češství Eisnera znepokojovalo odjakživa, snažil si je vysvětlit, nebo je aspoň pojmenovat. Lze citovat už z dopisu z 16.9.1929: "Je zcela zvláštní, že našel jste ten úžasný kontakt s génem češtiny v době, kdy jste poznal, že nejste zcela Čech (či krátce po té době). Je to dobytí zlaté země peruánské vlastní krví navzdory, hledání a najetí náhradní vlasti či ztracené vlasti cestou náhradní, oklikou, vzepětím jazykové tvůrčí, Heimatfindung durch sprachgeistige Eroberung či tak nějak - něco svrchovaně dramatického, dojemného a duchovně velkého, heroického." Překročit vlastní židovství nebylo snadné právě v tragických letech třicátých. Židovství bylo pro Eisnera těžkým údělem. Vyslovuje se k této problematice znovu 17.7.1935: "Jistě se srovnáváme i co do toho židovství. Člověk je cítil vůbec jen jako pudové hnutí negativní, jen když rasa byla sprostě napadena, a pak to byla víc solidarita slušnosti, vnitřní povel stát u těch slabších a ponižených. Dnes se věci poněkud změnily. Dnes nášinec cítí už jen jako handicap, že mluví i za sebe, mluví-li za židy. Neboť zde Hitlerovou zásluhou vznikla otázka skutečně všelidská, velké rozcestí. Deska osudových kostek. Otázka židů je po mém soudu dnes skutečně otázkou světovou, nelze ji pominout. Především jsou demaskováni Němci jako národ dílem neschopný pro velké světové úkoly, dílem nebezpečný všemu, co je malé a bezbranné.

Můj filosemitismus - to slovo se vůbec nehodí - je velmi kacířský. S distancující redakční poznámkou mi právě v Česko-židovském kalendáři uveřejnili drzost na těch místech bezpříkladnou, ale zároveň mou nejhlubší pravdu. Odmítám sionismus, odmítám ale stejně jako unheimliche Forderung představu, že by židé se zachovávali náboženství, kultu, kmenové tradice, populační (sňatkové) výlučnosti měli být rovni mezi rovnými u národů hostitelských. Nýbrž říkám těm, kdo si arogují takovou rovnost, veřejné působení

v lůně hostitelském, snad dokonce duchovní vůdcovství: splynout bez výhrad. A v těchto případech výslovně kážu: *Stirb und werde!* To v židovském kalendáři asi ještě nestálo. Má argumentace: jsou-li židovské klady (myslím, že jsou), může jen hrubý materialismus krve (zcela hitlerovský) věřit, že ty klady by mohly zmizet promiskuitou. A mimo to, což jsem tentokrát neřekl, myslím ovšem také, že z hlediska náboženského a mravního je židovství zaostalost a že recepce křesťanství je nezbytná." Křesťanství je tu spíše kulturní koncepcí než náboženstvím v užším slova smyslu - označuje tisíciletou tradici, navazující tak či onak na svět antiky, onu západoevropskou kulturu, která si vytvořila kompletní pojetí morálních hodnot, mezi něž patří zvláště výrazně pojem tolerance a základních lidských práv, která byla v té době hrubě pošlapána právě fašismem.

Tyto okolnosti vysvětlují, proč se Eisnerův zájem přesouval stále více směrem k češtině. Německy psal téměř již jen pro *Prager Presse*, jinak se uplatňoval vedle účasti na Siebenschneinově slovníku především jako kritik, fejetonista, sloupkař v celé škále českých časopisů a deníků. Přijal tak či onak Fischerův "severo-jihní směr" nejen jako překladatel, ale i jako občan našeho státu. Dospěl dokonce k přesvědčení, že české prostředí "čeká od žida právě to, co v Čechách tak hned neroste, dravou vášně, fanatismus bít se hlava nehlava za své právo, za své přesvědčení".

Eisner si uvědomuje, že přichází doba těžkých zkoušek a je odhodlán vyvodit z tohoto poznání všechny důsledky. 12.7.1935 píše O.Fischerovi: "...jsou na světě věci bestiální. Jednou věcí, kterou trpím nejvíce, je můj konečný, nepodmíněčný příklon, ne příklon, vplynutí do češství a splynutí s ním, až do zabarvení hodně nacionalistického, až do mesianismu. Na druhé straně neměnná neschopnost porozumět i jeho základům, abecedě takového příklonu: Logika

na to vece: tím spíš tedy, ejhle nadosobní, a proto mravní důvod pro skoncování. Ano, jenže ten člověk zároveň chce jakožto žid alespoň trochu obstát před neviditelným i viditelným tribunálem, jenž zasedá nad takovou rasovní promiskuitou, do jaké jsem vkročil já."

Je nesporné, že k tomuto Eisnerovu vývoji přispěly i okolnosti zcela osobní. Důležité byly v tomto ohledu již některé zkušenosti z dětství, jež formovaly jeho povahové rysy. Sam o tom říká: "Má skutečnost je jiná, mé záchvaty rozčarování, hnusu, zklamání, útěku jsou živelné, ale blahodárně prehavé, hned zas tu je původní a vlastní člověk, a ten je náruživým přitakávačem, má humor, je plný smíchu a ochoty k němu a dovede tyto věci dávat i jiným, pokud jsou ochotni být dítětem s ním, jenž je a zůstane dítětem."

V též dopise, jenž má ráz osobní zpovědi, charakterizuje stručně i své domácí poměry: "...doma jsou mé sympatie, přilnavá náklonnost let, něžnost, radostné vědomí povinností...Trochu odcizení z toho, že ženin svět je stále vědoměji německý, mýj už vůbec ne."

Ten druhý vztah trvá (tj.přátelství s M.Zaplatílkovou, pozn. JM), ten zvláštní, ani na mnoha listech nepopsatelný vztah hravosti, dětinnosti, upřímnosti, náklonnosti, úsměvu, smíchu, záře, bezelstnosti a z mé strany - bohuďák - postupně velmi slušného. Tam je mi 18 let, požehnaná recherche du temps perdu a víc než to, neboť má radostná juvenilita uvázla v soumravných letech vývoje v krku a teprve teď a tam se vyžívá. Je tam štědrost všeho druhu mimo věci, jimž se říká předposlední a poslední, to je při dobré dávce živelnosti na obou stranách věc krušná dost, ale je tu radostná síla respektovat ten nevyslovený zákon druhého účastníka a nést to ve všem ostatním jak sladké jho.

Nejzvláštnější však je, že ~~me~~ ta žižkovská Artemis s krví pražského venkova v žálách, ta nynější prof.dr., jež jen s největším přemáháním mluví a píše spisovně - kdybyste znal naši hantýrku - střemhlav uvedla do toho nejčestějšího, co si lze představit. Je jen vnějším symbolem, že jsem jejím přičiněním poznal a zamiloval si Mladou Boleslav, Posázaví, Prachaticko, kde každý kámen, každé stéblo na ~~me~~ doléhá hlasy nejdůvěrnějšími, jež nemají už nic společného s konkrétní osobou. Kdežto příroda německých končin je mi úplně ~~ne~~... chtěla by se mi, ani netušíte jak, chtěla by se mi navždy spočinout v českých zvucích, mezi českými prostými lidmi, na české, skutečně české hroudě a dát na ní a z ní růst svému nezadatelně autonomnímu vnitřnímu světu, s odlesky jihočeských strnišť, luk a rybníků, psát toho zcela nenárodního Edgara Kaltenbrunnera, jenž čeká na loď, mezi jejímiž obchodními konsignacemi a konosementy je také neviditelné vývozní osvědčení z Acherontu." (23.8.1934; jedná se o Eisnerovu novelu Edgar Kaltenbrunner čeká na loď, která tiskem nevyšla).

Aspoň v letném průřezu jsme sledovali vnitřní proměnu Pavla Eisnera, spojeného původně kulturně i generačně s pražskou německou literaturou a s klasickou německou kulturou, jeho bolestné vyrovnávání se s fašizací Německa a pomalé vrůstání do českého kulturního světa. Neznal polovičatosti. Od profesionálního tlumočníka české literatury v německé jazykové sféře se propracoval až k láskyplnému prožitku češtiny, jehož počátky jsme zaznamenali na konci třicátých let. Zajímala nás zde těžká, až křivolaká cesta od Paula Eisnera k Pavlu Eisnerovi, jak se odrazila především v jeho dopisech O.Fischerovi; zajímal nás vnitřní zápas člověka židovského původu, jenž stanul na česko-německém jazykovém rozmezí v době, která vyžadovala jednoznačná rozhodnutí.

Pavel Eisner se s tímto mravním, kulturním a v neposlední řadě i politickým požadavkem vyrovnal se cti.

Jarmila Mourková